

УДК 347.63

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.1.51>

ЄВРОПЕЙСЬКА КОНВЕНЦІЯ ПРО ЗДІЙСНЕННЯ ПРАВ ДІТЕЙ 1996 р.: ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ ПРИ УСИНОВЛЕННІ

Чернік С.Д.,

кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри права та правоохоронної діяльності
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
ORCID: 0000-0003-3290-1797

Чернік С.Д. Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р.: забезпечення прав та інтересів дітей при усиновленні.

Стаття присвячена аналізу положень Європейської конвенції про здійснення прав дітей 1996 року (ETS № 160) з метою визначення інструментів забезпечення прав та інтересів дитини в процесі усиновлення. Досліджено основні праці вчених-юристів, об'єктом вивчення яких стало міжнародно-правове регулювання прав та інтересів дитини під час розгляду справ про усиновлення. Визначено, що складовою забезпечення процесуальних прав дитини є її право на поінформованість та висловлення власної думки. Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р. покладає на органи, які приймають рішення про усиновлення, обов'язок належним чином враховувати думку дитини, виходячи з її віку та рівня розвитку. Це питання набуває особливої значущості при усиновленні, оскільки забезпечує можливість урахування позиції дитини щодо її майбутньої сім'ї та, у випадках міжнародного усиновлення, країни подальшого проживання. Встановлено, що визначальним процесуальним правом дитини є право на представництво та отримання інформації про судові провадження. Доведено, що залучення представника дитини є гарантією належного захисту її прав та інтересів незалежно від позиції інших учасників процесу. Підкреслено, що судові рішення ухвалюється лише за умови наявності достатнього обсягу інформації, необхідної для всебічного забезпечення найвищих інтересів дитини. Суд зобов'язаний переконатися в отриманні дитиною всієї необхідної інформації та усвідомленні наслідків своїх дій, а також обов'язково заслухати її думку, якщо вона здатна її висловити. Розкрито роль Постійного комітету, створеного державами, які підписали Конвенцію, у гармонізації міжнародного та національного законодавства, а також у сприянні міжнародному співробітництву у сфері забезпечення прав та інтересів дітей. Зроблено висновок про те, що Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р. є важливим елементом міжнародного механізму захисту прав та інтересів дитини, який акцентує увагу на процесуальних правах дитини, забезпечуючи її активну участь у прийнятті рішень, що безпосередньо впливають на її життя.

Ключові слова: міжнародне право, Європейська конвенція про здійснення прав дітей, права дитини, найвищі інтереси дитини, усиновлення.

Chernik S.D. The European Convention on the Exercise of Children's Rights of 1996: ensuring the rights and interests of children in adoption.

The article analyzes the provisions of the European Convention on the Exercise of Children's Rights of 1996 with a view to identifying the instruments for ensuring the rights and interests of a child in the adoption process. The author analyzes the main works of legal scholars whose object of study was the international legal regulation of the rights and interests of the child in adoption cases. It is determined that a component of ensuring the procedural rights of a child is his/her right to be informed and express his/her own opinion. The Convention imposes on the adoption authorities the obligation to take due account of the child's opinion based on his or her age and level of development. This issue is of particular importance in adoption, as it provides an opportunity to take into account the child's position regarding his or her future family and, in cases of international adoption, the country of residence. The author establishes that the defining procedural right of a child is the right to representation and to receive information about court proceedings. It is proved that the involvement of a child's representative is a guarantee of proper protection of the child's rights and interests regardless of the position of other participants to the proceedings. It is emphasized that a court decision is made only if there is sufficient information necessary to fully ensure the best interests of the child. The court is obliged to make sure that the child receives all the necessary information and is aware of the consequences of its actions, and must hear his or her opinion if he or she is able to express it. The role of the Standing Committee

established by the Parties to the Convention in harmonizing international and national legislation, as well as in promoting international cooperation in the field of ensuring the rights and interests of children is revealed. It is concluded that the European Convention on the Exercise of Children's Rights is an important element of the international mechanism for protecting the rights and interests of the child, which focuses on the procedural rights of the child, ensuring his or her active participation in decision-making that directly affects his or her life.

Key words: international law, European Convention on the Exercise of Children's Rights, child rights, best interests of the child, adoption.

Постановка проблеми. Відповідно до Сімейного кодексу України, усиновлення – це прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду [1]. Національне законодавство встановлює порядок усиновлення громадянами України, які проживають в Україні або за її межами, та іноземцями. Значну роль у правовому регулюванні відносин, пов'язаних з усиновленням, відіграють міжнародні нормативно-правові акти, зокрема, Конвенція ООН про права дитини 1989 р., Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міжнародного усиновлення 1993 р., Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р., Європейська конвенція про усиновлення (переглянута) 2008 р. та інші міжнародні угоди. Враховуючи пріоритетність забезпечення інтересів дитини на всіх стадіях процесу усиновлення, особливого значення набуває неухильне дотримання норм національного та міжнародного законодавства. Вагомою у цьому аспекті є Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р., яка покликана забезпечити захист прав та інтересів дитини під час розгляду справ про усиновлення.

Мета дослідження – проаналізувати положення Європейської конвенції про здійснення прав дітей 1996 р. для визначення основних інструментів забезпечення прав та інтересів дитини в процесі усиновлення.

Стан опрацювання проблематики. Проблеми правового регулювання усиновлення на міжнародному рівні стали предметом багатьох наукових досліджень вчених-юристів: К. Березовської, І. Борисюк, О. Розгон, В. Калакури, А. Зубаревої, Т. Мусіюк, О. Мамич, Л. Мілімко, О. Мельник, К. Глиняної, О. Головка та інших. Так, К. Березовська та О. Розгон вивчали зміст основних конвенцій про міжнародне усиновлення та можливості їх впровадження у національне законодавство, зокрема, Гаазької конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міжнародного усиновлення 1993 р. [2; 3]. Аналіз змісту Європейської конвенції про здійснення прав дітей 1996 року та її імплементація в правову систему України представлено у дослідженні О. Мамич [4]. А. Зубарева зосередила увагу на розкритті міжнародних інструментів захисту прав дитини в процесі міждержавного усиновлення з метою запобігання таким протиправним діям, як викрадення, продаж та торгівля дітьми [5]. Отже, зважаючи на значущість інституту усиновлення, постає наукова необхідність у поглибленому вивченні міжнародних нормативно-правових актів, дія яких спрямована на забезпечення прав та інтересів дитини, зокрема Європейської конвенції про здійснення прав дітей 1996 року.

Виклад основного матеріалу. Європейська конвенція про здійснення прав дітей (ETS № 160) (далі – Конвенція) була ухвалена Радою Європи 25 січня 1996 року та набрала чинності 1 липня 2000 року. Цей міжнародно-правовий документ поряд з іншими нормативними актами, Конвенцією ООН про права дитини 1989 р., Гаазькою конвенцією про захист дітей та співробітництво в галузі міжнародного усиновлення 1993 р. тощо, є важливим інструментом захисту прав та інтересів дитини в судовому процесі. Європейська конвенція про здійснення прав дітей є документом високого міжнародного стандарту, так як проголошує права дитини як повноцінної і повноправної особистості та відокремлює їх як самостійний суб'єкт права [4]. Україна приєдналася до зазначеної Конвенції, ратифікувавши її 03 серпня 2006 року.

У ст. 1 Конвенції визначено, що її положення застосовуються до дітей, які не досягли 18 років. У документі наголошується, що метою її створення є забезпечення прав та найвищих інтересів дітей, яким має бути надано можливість здійснювати свої права, зокрема під час розгляду сімейних справ, які стосуються їх [6]. Конвенція встановлює, що держава-підписант має визначити щонайменше три категорії справ, на які поширюється її дія. Законом України «Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей» від 03.08.2006 р. визначено наступні категорії справ: судові провадження щодо усиновлення; встановлення опіки, піклування над дитиною; визначення місця проживання дитини; позбавлення або оспорування батьківських прав; інших питань про відносини між батьками та дитиною; будь-яких інших питань, що стосуються дитини особисто, а також питань її сім'ї (у тому числі її виховання, поновлення батьківських прав, управління її майном) [7].

Складовою забезпечення процесуальних прав дитини при усиновленні є її право на поінформованість та висловлення власної думки. Міжнародне та національне законодавство акцентує на

необхідності надання дітям, з метою забезпечення їхніх прав та інтересів, необхідної інформації та належної уваги до їхніх поглядів. Так, Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р. визначає: «дитина, яка внутрішнім законодавством визнається такою, що має достатній рівень розуміння, під час розгляду судовим органом справи, що стосується її, наділяється правами, виконання яких вона може вимагати: отримувати всю відповідну інформацію; отримувати консультацію та мати можливість висловлювати свої думки; бути поінформованою про можливі наслідки реалізації цих думок та про можливі наслідки будь-якого рішення» [6]. Під «відповідною інформацією» розуміється інформація, яка відповідає віку й рівню розуміння дитини та яка надається для того, щоб дитина могла здійснювати свої права в повному обсязі, якщо надання цієї інформації не завдає шкоди благополуччю дитини. Зауважимо, що зазначене право також гарантоване в інших міжнародних документах. Зокрема, Європейська конвенція про усиновлення (переглянута) 2008 р. вказує, що особам, згода на усиновлення яких вимагається, повинні бути надані консультації, які можуть бути необхідними, і належним чином повідомлено про наслідки їхньої згоди, зокрема чи призведе усиновлення дитини до припинення правових відносин між дитиною та сім'єю її походження [8]. Право на поінформованість дитини під час розгляду справи про усиновлення закріплено в законодавстві України, зокрема в ст. 45 Цивільного процесуального кодексу України [9], ст. 218 Сімейного кодексу України (далі – СК України) [1], ст. 9 Закону України «Про охорону дитинства» від 26.04.2001 р. [10]. Необхідно підкреслити, що в національному законодавстві не встановлено чіткого вікового критерію, з якого дитина може самостійно висловлювати свою думку. Такий підхід зумовлений особливостями індивідуального розвитку кожної дитини та її фізичним і психологічним станом, що впливає на її здатність до усвідомлення ситуації.

У контексті забезпечення права дитини на отримання відповідної інформації, доцільно розглянути проблему забезпечення таємниці усиновлення. Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р. вказує на важливість поінформованості дитини про всі обставини справи про усиновлення, однак таємниця усиновлення не є предметом її регулювання. У міжнародному праві увага переважно зосереджується на гарантуванні права на інформацію про усиновлення, тоді як питання збереження таємниці усиновлення регулюються законодавством окремих держав. Засобами забезпечення таємниці усиновлення є право усиновлювача бути записаним матір'ю, батьком дитини; право усиновлювача на зміну відомостей про місце народження та дату народження дитини; зміна прізвища, імені та по батькові особи, яка усиновлена. У такий спосіб надається можливість захистити дитину від можливого розголошення таємниці усиновлення [11, с. 36], оскільки це може в певних випадках нашкодити їй.

В юридичній літературі зазначається, що Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р. не передбачає надання дитині права на згоду або накладання вето на рішення, оскільки охоплює безліч різних видів справ. Водночас підкреслюється доцільність цього в питаннях усиновлення [2; 4]. На наше переконання, надання дитині права на згоду або накладання вето на рішення особливо актуально при усиновленні, оскільки першочерговим є забезпечення дитині належних умов для її подальшого проживання у сім'ї усиновлювача. Слід зазначити, що ст. 1 Конвенції встановлює можливість Сторонам застосовувати правила, які є більш сприятливими для підтримки та здійснення прав дітей [6]. Так, СК України визначає, що для усиновлення дитини потрібна її згода, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові та стану здоров'я. Разом з тим, передбачається можливість здійснення усиновлення без згоди дитини, якщо вона у зв'язку з віком або станом здоров'я не усвідомлює факту усиновлення. Також згода дитини не є обов'язковою, якщо вона проживає в сім'ї усиновлювачів і вважає їх своїми батьками [1]. Науковиця І. Борисюк висловлює слушну позицію, що незгоду дитини на всиновлення за правовим значенням якраз можна вважати своєрідним «вето», і окремих норм для такого випадку не потрібно [12, с. 71].

Отже, під час розгляду справи про усиновлення дитина має бути поінформованою та розуміти правові наслідки усиновлення. Усиновлення дитини допускається виключно за умови попереднього встановлення інформації стосовно усиновлювача, дитини та її сім'ї компетентним органом, яке дозволяє оцінити його можливість. Під час такого встановлення обставин і після цього дані можуть збиратися, оброблятися й розповсюджуватися лише відповідно до правил, які стосуються професійної конфіденційності й захисту персональних даних [13, с. 222]. Європейська конвенція про усиновлення (переглянута) 2008 р. визначає, що дитина має бути ознайомлена з інформацією про особу усиновлювача (медична карта, історія сім'ї тощо), причини усиновлення. До особистої інформації про дитину належать її біографічні дані, відомості про соціальне оточення, історію сім'ї, медичну карту, включаючи таку ж для сім'ї дитини, та будь-які особливі потреби дитини [8]. Таким чином, Конвенція зобов'язує органи, що приймають рішення про усиновлення, належним чином враховувати думку дитини відповідно до її віку та можливостей. У процесі усиновлення ця пробле-

ма набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє врахувати позицію дитини, якщо вона може її висловити, щодо її майбутньої сім'ї та, у випадку міжнародного усиновлення, країни проживання.

Відповідно до Європейської конвенції про здійснення прав дітей 1996 р., визначальним процесуальним правом дитини є право на представництво та отримання інформації про процедуру усиновлення. Дитина має право подавати особисто або через інших осіб чи органи клопотання про призначення спеціального представника під час розгляду судовим органом справ, що стосуються її у випадках, коли внутрішнє законодавство позбавляє суб'єктів батьківської відповідальності права представляти дитину в результаті виникнення у них конфлікту інтересів з останньою. Крім того, ст. 5 Конвенції гарантує дитині низку інших процесуальних прав, а саме: право клопотати про одержання допомоги від відповідної обраної ними особи у висловленні ними своєї думки; право клопотати самостійно або через інших осіб чи органи про призначення окремого представника, а у відповідних випадках – адвоката; право призначити свого представника; право здійснювати деякі або всі права сторін у такому процесі [6]. Зокрема, в Україні реалізація права на представництво дитиною забезпечується через звернення до органів опіки та піклування або системи безоплатної правової допомоги. При усиновленні дитина має право на призначення представника або адвоката для захисту її інтересів, особливо у випадках, коли біологічні батьки не беруть участі в процесі або наявності конфлікту інтересів між ними та дитиною.

Констатуємо, що ст. 6 Конвенції гарантує право дитини на отримання повної інформації, що стосується судового провадження, викладеної в зрозумілій дитині спосіб. Представник, якщо його дії явно не суперечать найвищим інтересам дитини: надає дитині всю відповідну інформацію, якщо згідно з внутрішнім законодавством дитина визнається такою, що має достатній рівень розуміння; надає дитині роз'яснення, якщо внутрішнім законодавством дитина визнається такою, що має достатній рівень розуміння, стосовно можливих наслідків реалізації її думки та стосовно можливих наслідків будь-якої дії представника; з'ясовує думку дитини та доводить її до відома судового органу [6]. Роль представника є визначальною у забезпеченні права дитини на поінформованість під час розгляду справи про усиновлення, оскільки від його дій залежить рівень розуміння дитиною наслідків висловленої нею думки.

Суд приймає рішення лише за умови наявності достатнього обсягу інформації, необхідної для всебічного врахування найвищих інтересів дитини. Суд зобов'язаний переконатися, що дитина отримала всю необхідну інформацію та усвідомлює наслідки своїх дій, а також обов'язково заслухати її думку, якщо вона здатна її висловити. Водночас, ст. 7 Конвенції встановлює, що суд повинен приймати рішення швидко для уникнення будь-яких невинуватених зволікань, виконання яких має бути забезпечено відповідною процедурою. При розгляді справ, що стосуються дитини, судовий орган має повноваження самостійно вживати заходів у встановлених внутрішнім законодавством випадках, коли благополуччю дитини загрожує серйозна небезпека [6]. О. Мамич зауважує, що судова влада не завжди має змогу діяти швидко з причини недостатньої кількості інформації і, отже, неможливості прийняття такого рішення, яке б найбільше відповідало інтересам дитини. Отже, найбільш доцільним у таких випадках було б визначити порядок, який встановлював би часові обмеження [4, с. 43]. Процес усиновлення заслуговує особливої уваги до цієї проблеми, оскільки суду вкрай важливо володіти повним обсягом інформації, необхідної для прийняття обґрунтованого рішення, що відповідатиме найвищим інтересам дитини.

Для досягнення цілей Європейської конвенції про здійснення прав дітей 1996 р. утворюється Постійний комітет. До його повноважень належить: розглядати будь-які питання, що стосуються тлумачення або імплементації Конвенції; пропонувати зміни та поправки до Конвенції та розглядати їх; надавати консультації та допомогу національним органам, що виконують функції щодо забезпечення прав та інтересів дітей, та сприяти міжнародному співробітництву між ними. Кожна держава-підписант представлена в Постійному комітеті одним або кількома делегатами. При цьому кожна Сторона Конвенції має один голос. Держави, які не є учасниками цього міжнародно-правового акту, можуть брати участь у роботі Постійного комітету в статусі спостерігачів. Крім того, до складу цього органу як спостерігачі можуть бути запрошені представники Комітету Організації Об'єднаних Націй з прав дитини, Європейського Співтовариства, а також будь-яких міжнародних урядових та неурядових організацій, що здійснюють діяльність у сфері забезпечення прав та інтересів дітей [6]. Відмітимо, що Постійний комітет відіграє суттєву роль в узгодженні міжнародного законодавства з національними правовими нормами та сприяє міжнародному співробітництву у сфері забезпечення прав та інтересів дітей.

Висновки. Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 року є важливою складовою міжнародного механізму захисту прав та інтересів дитини. Конвенція зосереджується на процесуальних правах дитини, забезпечуючи її активну участь у процесі прийняття рішень, що мають безпосередній вплив на її життя. Особливої значущості цей міжнародно-правовий акт набуває у

процесі усиновлення, сприяючи формуванню більш орієнтованого на дитину процесу, що передбачає врахування її потреб та думки. Ключовим аспектом забезпечення процесуальних прав дитини при усиновленні є її право на отримання інформації та висловлення власної думки, за умови досягнення нею відповідного віку та рівня розвитку. Незважаючи на те, що Конвенція не наділяє дитину правом на згоду або вето щодо рішення про усиновлення, її думка є надзвичайно вагомою. Врахування позиції дитини щодо її майбутньої сім'ї та, у випадку міжнародного усиновлення, країни проживання є пріоритетним елементом забезпечення її найвищих інтересів, а висловлена незгода стає підставою для відмови у задоволенні заяви про усиновлення.

Згідно з Європейською конвенцією про здійснення прав дітей 1996 року, право дитини на представництво та отримання інформації є фундаментальним процесуальним правом. У справах про усиновлення призначення представника або адвоката для захисту інтересів дитини є особливо актуальним, зокрема, у випадках відсутності участі біологічних батьків або наявності конфлікту інтересів. Залучення представника дитини є гарантією належного захисту її прав та інтересів незалежно від позиції інших учасників процесу. Судове рішення у справах про усиновлення має ухвалюватися без зайвих зволікань та виключно за умови наявності повного обсягу інформації, необхідної для всебічного забезпечення найвищих інтересів дитини. Координація дій між національними органами держав-учасниць у сфері забезпечення прав та інтересів дітей покладається на Постійний комітет, чим підкреслюється важливість міжнародного співробітництва у цій сфері.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 р. № 2947-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text>.
2. Березовська К.І. Проблеми і перспективи ратифікації Гаазької конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення. *Наука і правоохорона*. 2018. № 4. С. 287–294.
3. Розгон О.В. Роль конвенцій у регулюванні міжнародного усиновлення. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 3. С. 132–135.
4. Мамич О. В. Конвенція Ради Європи «Про здійснення прав дітей» 1996 р. та виконання її положень в Україні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 40–46.
5. Зубарева А.Є. Захист прав дитини під час міждержавного усиновлення. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право*. 2024. Випуск 82: частина 3. С. 214–219.
6. Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р. (ETS № 160). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_135#Text.
7. Про ратифікацію Європейської конвенції про здійснення прав дітей: Закону України від 03.08.2006 р. № 69-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69-16#Text>.
8. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута) 07 травня 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17#Text.
9. Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>.
10. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 р. № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>.
11. Чернік С.Д. Правове забезпечення таємниці усиновлення: міжнародні стандарти та законодавство України. *Наукові записки. Серія: Право*. 2024. Випуск 16. С. 33–38.
12. Борисюк І.Е. Конвенції Ради Європи та законодавство України у сфері захисту прав дитини: проблеми співвідношення. *Правова позиція*. 2021. № 2 (31). С. 69–73.
13. Чернік С.Д. Європейська конвенція про усиновлення дітей (переглянута): проблемні аспекти. *Наукові записки. Серія : Право*. 2023. Випуск 14. С. 219–223.